

AKADEMIN FÖR UTBILDNING OCH EKONOMI
Avdelningen för humaniora

I Frestarens Grepp

En arketypanalytisk undersökning av temat manipulation
med utgångspunkt i Karin Boyes *Kallocalin*

Jessica Arvidsson

2013

Examensarbete, Grundnivå (kandidatexamen), 15 hp
Litteraturvetenskap
Litteraturvetenskap C
Film- och Litteraturvetenskap – Berättande i ord och bild

Handledare: Britt Farstad
Examinator: Annie Mattsson

I den här uppsatsen undersöker jag temat manipulation. Jag tittar på vad det har för inverkan på berättelsers utformning samt om det finns andra teman som ofta kombineras med manipulationstemat. Min utgångspunkt är Karin Boyes *Kallicain* och därifrån kommer jag dra paralleller till William Shakespeares *Othello* och Aldous Huxleys *Brave New World*. Genom att vända mig till just de här två berättelserna får jag en inblick i såväl genretillhörighet som temats utveckling över tid. Uppsatsens teoretiska utgångspunkt är C.G. Jungs teori om det kollektiva omedvetna med mänskliga grundläggande urbilder som återkommer i arketyper. Resultatet är ett grundläggande händelseförlopp och en insikt om den djupare mänskliga samhörighet som berättelsernas hjältar först inte vågar tro existerar.

Innehållsförteckning

1 Inledning.....	sid. 4
1.1 Bakgrund.....	4
1.2 Syfte.....	4
1.3 Metod.....	5
1.4 Teori.....	6
1.5 <i>Kallocain, Othello och Brave New World</i>	7
2 I frestarens grepp.....	9
2.1 Manipulation.....	9
2.1.1 En yttre påverkan.....	9
2.1.2 En inre kamp.....	13
2.2 Avundssjuka och misstänksamhet.....	15
2.3 Sanningsbärarna.....	17
2.3.1 Motståndaren/förebilden.....	17
2.3.2 Kvinnan.....	19
3 Slutdiskussion och resultat.....	23
4 Sammanfattning.....	28
5 Litteraturförteckning.....	31

1 Inledning

1.1 Bakgrund

1940 utkom Karin Boyes framtidsroman *Kallocain*.¹ Först betraktad som en del i den svenska beredskapslitteraturen men snart också som en kritik av Nazityskland och Sovjetunionens politiska utveckling samt en profetia om vilken riktning denna pekar på, har den blivit en svensk klassiker och Boyes mest kända prosaverk. I *Kallocain* möter vi en totalitär stat som kontrollerar sina invånare genom såväl avlyssning som propagerande för konstant misstänksamhet mot andra medmänniskor. Ingen går säker i Världsstaten, som ser och hör allt. Dock verkar de karaktärer vi möter inte ha något emot denna, för dem, så naturliga tillvaro. I alla fall inte om vi får tro berättelsens huvudperson Leo Kall, som är väldigt nöjd med sin roll i Världsstaten. *Kallocain* skildrar en väl utvecklad manipulation av människan som har kommit så långt att dessa människor inte ens själva inser vad som är fel i ett samhälle där man helt slutat lita på sina medmänniskor. Men är det verkligen hållbart? Finns det verkligen inte en naturlig spärr hos den intelligenta människan som sätter stopp för en sådan yttre påverkan? ”Det som är organiskt behöver inte organiseras. Ni bygger utifrån. Vi byggs inifrån.”² säger en kvinna angående de trogna medsoldaterna i Världsstaten vilket pekar på att i alla fall Boye verkar vilja tro att det finns en djupare sanning hos människan än den som den lydiga medsoldaten står för.

1.2 Syfte

Syftet med denna uppsats är att undersöka vilken funktion temat manipulation har i berättelser med utgångspunkt i Karin Boyes roman *Kallocain*. Jag ser just manipulationen av medsoldaten dels som ett grundtema i Boyes roman, men också som ett historiskt återkommande tema inom olika genrer och tidsåldrar. Jag vill undersöka hur temat påverkar utvecklingen av de berättelser de förekommer i och om det finns andra teman eller motiv som gärna kombineras med just detta grundtema. Därför kommer jag att jämföra *Kallocain* med andra berättelser, som också använder sig av temat manipulation, för att se vad det är som gör att ett tema återkommer samt om berättelsernas utveckling kan visa på en gemensam grundberättelse med ett gemensamt budskap eller mål.

¹ Karin Boye, *Kallocain*, (1940), Albert Bonnier Förlag, 2012.

² Boye, s. 75.

1.3 Metod

Jag kommer att använda mig av en arketypanalytisk grundtanke med C.G. Jungs grundläggande psykologiska urbilder som utgångspunkt. Boyes roman *Kallocain*, som är det yngsta bland mina valda verk, kommer att vara främsta utgångspunkten för analysen, medan paralleller och jämförelser kommer dras till Aldous Huxleys *Brave New World*³ och William Shakespeares tragedi *Othello*⁴. Genom att vända mig till både Huxley och Shakespeare behandlar jag dels genretillhörighet men också hur berättelser och teman kan sträcka sig över såväl både genre som tid.

Till min hjälp har jag, förutom Jungs arketypteori, Joseph Campbells *Hjälten med tusen ansikten*⁵ och Christopher Bookers *The Seven Basic Plots*⁶. Anledningen varför jag valt att använda mig av Jungs arketypanalys är just hans tankar om ett kollektivt omedvetet som delas av den mänskliga erfarenheten genom historien i ett ständigt upprepande.⁷ Detta möjliggör ett studerande av återkommande symboler och motiv i berättelserna. Med hjälp av Campbells monomyt kan man dessutom visa på hur element och teman i alla berättelser kan passa in i en grundberättelse. Bookers utvidgande av Campbells teori med sju grundläggande handlingsförlopp har ytterligare hjälpt mig placera just de verk som jag har valt än närmare varandra i ett gemensamt handlingsförlopp.

För att förstå likheter och skillnader samt varför teman återkommer har jag försökt placera verken i en tidslig kontext som kan förklara varför de återkommer just i den tid som de gör samt hur de skildrar den tiden. För detta har jag vänt mig till diverse antologier och tidigare tolkningar av berättelserna. Exempel på tidigare läsningar jag använt mig av är Harold Blooms *Shakespeare: The invention of the Human*⁸, för en inblick i Shakespeares karaktärsskildringar, och Barbro Gustavsson Rosenqvists *Att skapa en ny värld: Samhällssyn, kvinnoösyn och djuppsykologi hos Karin Boye*.⁹ Den senare behandlar grundteman i Boyes diktning genom att visa på hur de tre olika temana samhället, djuppsykologi och feminism representerar hela hennes diktning och sammanstrålar i just *Kallocain*.

³ Aldous Huxley, *Brave New World*, (1932), London, Vintage, 2007.

⁴ William Shakespeare, *Othello*, övers. Mats & Lars Huldén (1987), Stockholm, Ordfront förlag, 2003.

⁵ Joseph Campbell, *Hjälten med tusen ansikten*, (1949), Stockholm, Bokförlaget Arkad, 2011.

⁶ Christopher Booker, *The Seven Basic Plots: Why we tell stories*, Continuum Books, 2004.

⁷ Carl Gustav Jung, *Det omedvetna*, Stockholm 1965 s. 85.

⁸ Harold Bloom, *Shakespeare: The Invention of the Human*, London, Fourth Estate, 1999.

⁹ Barbro Gustavsson Rosenqvist, *Att skapa en ny värld: Samhällssyn, kvinnoösyn och djuppsykologi hos Karin Boye*, Stockholm, Carlsson bokförlag, 1999.

1.4 Teori

Carl Jung inledde sin psykoanalytiska bana som elev hos Sigmund Freud men de kom så småningom att bryta med varandra, främst på grund av Jungs omdefiniering av det omedvetna. Hans tillägg av det kollektiva omedvetna som ytterligare ett djupare skikt i det mänskliga psyket accepterades aldrig av hans läromästare men har trots detta attraherat en hel del anhängare. Det kollektiva omedvetna är djupare än det personliga då det är gemensamt för alla och därmed existerar hos oss innan kulturen börjar forma vår föreställningsvärld.¹⁰ Jung menar att det kollektiva omedvetna förser oss med möjligheter till mänskliga föreställningsmönster, s.k. urbilder, och att dessa förklarar fenomenet att olika motiv upprepas i identiska former över hela världen oberoende av kulturella förutsättningar.¹¹ Dessa urbilder manifesterar sig i vårt medvetna i de motiv, handlingsmönster, figurer, bilder etc. som vi kan urskilja i myter, riter, litteratur och drömmar och Jung kallar dessa förekomster för arketyper.¹² För litteraturstudiet innebär detta att Jung fokuserar på diktningens funktion istället för dess ursprung. Detta har lett till att jungianerna kunnat framhäva sin teori som ett sätt att förena författare, läsare och verk istället för att diskutera de första två som skapare av innebörden i den sistnämnda. Diktverk kommer ur personligheten, men *är* inte den personligheten utan snarare allmängiltiga mänskliga erfarenheter som upprepas genom historien.¹³ Arketyper har därmed som funktion att ständigt, och på nytt, reproducera samma eller liknande allmänmänskliga föreställningsmönster.¹⁴ Det är stämningen i tiden som tar fram dessa bilder i nya utformningar anpassade efter det rådande klimatet i den kultur de återanvänds i.¹⁵ Ofta används arketyper som ett hjälpmedel i konstens sociala funktion att uppfostra människor i en viss tidsanda, exempelvis genom att konstnären använder dem för att peka på ett samhälles brister.¹⁶

Att dessa arketyper ur det omedvetna stäcker sig genom hela historien och över kulturella gränser bevisar Joseph Campbell i *Hjälten med tusen ansikten* där han använder sig av myter från hela världen för att ta fram en grundmyt som kan reducera

¹⁰ Kaj Berseth Nilsen, *Att möta texten*, Lund 1998, s. 35, 37.

¹¹ Jung, 1965, s. 80.

¹² Jung, 1965, s. 81.

¹³ Berseth Nilsen, s. 37-38.

¹⁴ Jung, 1965, s. 86.

¹⁵ Lennart Warring, ”Science Fiction – en modern mytologi”, i *Jung och Litteraturen*, red. Kurt Almqvist, Stockholm 1998, s. 99-100.

¹⁶ Jung, Carl Gustav, *Litteratur, myter och symboler*, Stockholm 2003, s. 34.

alla myter till denna enda monomyt.¹⁷ Campbells monomyt tar formen av en hjälteresa, bestående av tre faser, avfärd, invigning och återkomst.¹⁸ Han menar att myternas främsta funktion är att förse läsaren/åhöraren med de symboler som driver människoandan framåt,¹⁹ och faktum är att just hjälteresan i sig kan ses som en arketyper för den individuationsprocess som Jung beskriver där omedvetet stoff medvetandegörs i en resa mot självkänedom.²⁰

I *The Seven Basic Plots* utforskar Christopher Booker sannolikheten i att det finns ett visst antal grundhändelseförlopp. Han identifierar sju olika händelseförlopp som alla följer var sin femstegsmodell, där de första fyra stegen utgör en gemensam grund. Booker menar att ett lyckligt slut, vilket är målet för berättelser, är att hjälten ska finna perfekt inre balans genom att utveckla sina maskulina egenskaper positivt samtidigt som han accepterar sina inre feminina värderingar. Han måste behärska de fyra elementen styrka och ordning, som är maskulina, samt känsla och intuition, som är kvinnliga, för att kunna uppnå helhet ("wholeness").²¹ Dessa sju händelseförlopp delar vissa nyckelelement men visar samtliga på sin egen version av samma centrala huvudlinje inom historieberättandet. Berättelser behöver heller inte helt hålla sig till ett förutbestämt händelseförlopp, utan kan ibland kombinera delar av flera olika förlopp.²² Bookers väldiga genomgång av de grundläggande händelseförloppen har varit väldigt hjälpsam när det gäller identifieringen av återkommande arketyper i allt från detaljplanet till de större händelseförloppen.

1.5 *Kallocain, Othello och Brave New World*

I *Kallocain* möter vi en framtidsvärld där invånarna lever under konstant övervakning från Världsstaten. Deras uppgift är att tjäna staten efter bästa förmåga genom såväl arbete, militärtjänstgöring och befolkningstillväxt. Leo Kall bor i Kemistaden 4 med sin fru och tre barn. Han är kemist på dagarna och precis som alla andra vuxna medsoldater har han militärtjänst flera kvällar i veckan. I Världsstaten propagerar man för att alla medsoldater ska hålla ögonen öppna för oliktankande statsförrädare. Det finns ingen

¹⁷ Berseth Nilsen, s. 110.

¹⁸ Campbell, s. XII.

¹⁹ Campbell s. 9.

²⁰ Berseth Nilsen, s.117.

²¹ Booker s. 262.

²² Booker s. 4-7.

tillit mellan medsoldaterna, och det är heller inte meningen att man ens ska kunna lita på sina närmaste familjemedlemmar. Kall lider själv av förvirring inför det faktum att han känner känslomässiga band till sina familjemedlemmar och särskilt till hustrun Linda. Han vill inte förlora henne och särskilt inte till sin chef, den något udda Edo Rissen. Romanens titel är namnet på den uppfinning som Kall själv ligger bakom och som kommer att bli bevakningssamhällets sista drag mot total kontroll över individen, nämligen en grön sanningsdrog. När lagen mot statsfientligt sinne antas kan ingen längre gå säker i Världsstaten då till och med tankar kan dömas.

En liknande framtidsvision står Aldous Huxleys *Brave New World* för. I framtidens civiliserade London har man helt raderat familjebanden och framställer istället människorna genom ett tidigt exempel på provrörsbefruktning. Samhället delas in i fem klasser där alfa och beta får tillgång till mer kunskap och fördelar än delta, gamma och epsilon som istället massproduceras och konditioneras för att kunna utföra ett jobb vid en specifik maskin. För att de civiliserade människorna aldrig ska ifrågasätta sin roll i samhället delas dagliga rationer av lyckopillret soma ut. Med hjälp av dessa tabletter håller sig människorna i ett lyckorus där allt är underbart och vackert. Men vad händer när man börjar ifrågasätta denna lyckliga verklighet? Bernard Marx är berättelsens första huvudperson. Han är en något annorlunda civilisationsinvånare som inte vill ta somatabletter och hellre vill sitta och prata istället för att ha sex när han bjuder ut en flicka. När han besöker ett reservat med urinvånare och träffar vilden John, vars mamma tidigare hört till civilisationen, blir han genast fascinerad av det liv som levs där. När han tar med John och hans mor tillbaka till civilisationen ändrar berättelsen fokus från Bernard till John och hans oskuldsfulla upplevelser av den värld som hans mor alltid lovordat. John blir därmed också protagonisten i berättelsens andra del.

Shakespeares *Othello* beskrivs ofta som Othellos pjäs som handlar om Jago. När Othello utnämner Cassio till löjtnant blir Jago arg och bestämmer sig för att hämnas. Han beslutar sig dels för att vända Othello mot Cassio, men han vill också skada Othello på ett djupare plan och attackerar därför Othellos äktenskap med den unga Desdemona. Jagos mål är att intala Othello att Desdemona är otrogen mot honom med Cassio, och detta gör han med list och illvilja.

Genom själva utredningen kommer jag att referera till *Kallocain* genom att skriva ”K” och sidnummer inom parentes, på samma vis kommer *Othello* förkortas till ”O” och *Brave New World* till ”BNW”.

2 I Frestarens Grepp

2.1 Manipulation

2.1.1 En yttre påverkan

I *Kallocain* kontrollerar Staten medsoldatens utveckling redan från en tidig ålder då de skiljs från föräldrarna för barnlägrets militära utbildning, och kommer sedan enbart hem på besök vid enstaka tillfällen. Som vuxen fortsätter den militäriska beredskapen i form av militärtjänst efter arbetet flera kvällar i veckan. Under generationer har utbildandet av medsoldaterna utvecklats gradvis och vår huvudperson Leo Kall avundas den realistiska utbildning som föräras hans barns generation i jämförelse med sin egen. (K s. 13) Förutom denna militäriska förberedelse, som naturligtvis vittnar om Statens behov av en soldats lojalitet, bevakas medsoldaten av såväl väggögon och -öron som det statligt anställda hembiträdet, men inte minst av andra medsoldater. Snedsteg av den individuella soldaten kan leda till en angivelse från såväl fiende som maka. Detta är något som Kall erfar då han får en varning av Propagandaministeriets sjunde byrå. Någon har anmält ett tal han hållit på en tillställning för unga soldater som ska förflyttas till en annan del av Staten. Han hyllade den styrka som mödrarna visar när de nu för alltid ska skiljas från sina döttrar, men som trots detta visar glädje istället för den sorg de egentligen känner inombords. Enligt Propagandaministeriets sjunde byrå bör man inte hylla en splittrad soldat och därför måste Kall nu framföra en offentlig ursäkt. (K. s 22-23) Förutom konstant övervakning matas medsoldaten med propaganda från allt från plakat i tunnelbanan till filmen på biografen. Propaganda som egentligen enbart leder till osäkerhet och misstro mellan medsoldaterna. ”INGEN FÅR VARA SÄKER. DEN SOM STÅR DIG NÄRMEST KAN VARA EN FÖRRÄDARE”. (K s. 59) Många analyser och tolkningar av Boyes roman kretsar kring just skildringen av staten. Vid utgivandet år 1940 vittnade recensionerna om hur man såg romanen som en del av den svenska beredskapslitteraturen, men senare tolkningar ser den snarare som ett försök att varna samtiden om vilken riktning dess politik pekar på inför framtiden. Boye pekar på det farliga i samtidens politiska klimat i såväl Nazityskland som Sovjetunionen med

propaganda, angivelser och plötsliga försvinnanden.²³ En vanlig tolkning och även den första som nämns i Jerker Virdborgs förord är att *Kallocain* skulle vara en produkt av den besvikelse socialisten Boye mött under en resa till Sovjetunionen.²⁴ För Världsstaten i romanen kan inte ses som en diktatur lika väl som den kan ses som en totalitär stat byggd på förhoppningar om en bättre värld, där alla har lika värde, bor i identiska intetsägande hem, bär samma uniform och är varandras medsoldat.²⁵

En liknande version av manipulation av människan finner vi en roman som *Kallocain* ofta jämförts med, nämligen Aldous Huxleys *Brave New World*. Om man tycker att manipulationen av medsoldaten, som i *Kallocain* börjar i småbarnsåldern, verkar tidigt, kan *Brave New World* stoltsera med en manipulation som inleds vid befruktningen av ägget. I Boyes roman är familjens främsta funktion att avla nya medsoldater, medan Huxley helt tagit bort familjeformationen från det mänskliga livet. Att påstå att någon har en mor har i denna sköna nya värld blivit en förolämpning. Vid befruktningen, som sker i fertiliseringsrummet i en fabriksliknande byggnad kallad ”Central London hatchery and conditioning centre”, delar man direkt in fostren i olika samhällsklasser, varav de lägre klasserna klonas för att varje ägg ska producera så mycket arbetskraft som möjligt. Från fosterstadiet och vidare genom småbarnsstadiet och skolåldern konditioneras människan till att perfekt passa in i sin egen klass och för de arbetsuppgifter de kommer att ha. Exempelvis får de lägre klasserna, delta, gamma och epsilon, mindre syre medan de är i sina surrogatflaskor, eftersom det påverkar hjärnan som då inte utvecklas lika väl som hos de högre klasserna, alfa och beta. (BNW s. 11) Klasserna formas vidare genom att förknippa vissa bilder med smärta och med hjälp av sömnläring, som lär dem, genom upprepning, att deras klass är den bästa samt diverse visdomsord inför framtiden. De äldre barnen leker sexlekar, för att på så vis motarbeta den freudianska undanträngningen av otillåtna promiskuösa tankar. I en värld där sex inte har något med fortplantning att göra, blir det enbart ett frigjort nöje och en självklarhet för alla människor. Den viktigaste skillnaden mellan *Kallocain* och *Brave New World* är att i Boyes världsstat tvingas man till lydnad medan man i Huxleys vaggas in i den. ”[T]hat is the secret of happiness and virtue – liking what you’ve got to do.” (BNW s. 12)

²³ Gustafsson Rosenqvist, s. 19.

²⁴ Jerker Virdborg, ”Förord”, i *Kallocain*, 2012, s. VII.

²⁵ Gustafsson Rosenqvist, s. 88.

Huxleys karaktärer lever heller inte i konstant beredskap för ett framtida krig som medsoldaterna i Boyes roman. *Brave New World* vittnar snarare om en rädsla för vad mellankrigstidens teknologiska utveckling kommer att ha för effekt på mänskligheten samt vad tidens värderingar och moral egentligen innebär för såväl samtidens som framtidens människor. Både Henry Fords som Sigmund Freuds olika inflytande på mellankrigstidens samhälle ligger som grund för Huxleys masskonsumerade, promiskuösa civilisationsinvånare. Som en motsats till dessa mardrömsfantasier om framtidens världsinvånare har både Boye och Huxley inkluderat ett ljus i mörkret. I *Brave New World* finns reservatet med vildar i New Mexico som Bernard Marx besöker och det är även där han finner vilden John och hans mor. I *Kallocain* råkar man av en slump upptäcka ett hemligt sällskap av medsoldater som inte är statsförrädare utan bara delar ett hemligt budskap, en sanning, som få medsoldater längre känner till. Dessa båda grupper av urmänniskor kommer att utgöra grunden till det som protagonisterna i dessa berättelser saknar och söker efter, vare sig de inser det själva eller ens vill inse det.

Att dra paralleller mellan en framtidsdystopi som *Kallocain* och William Shakespeares *Othello*, en av hans mest uppskattade tragedier, kan verka annorlunda vid första anblick, men att dessa berättelser delar temat manipulation kan ingen förneka. Tragedin i denna pjäs ligger ju i hur en person lyckas manipulera en annan att till slut mörda sin hustru helt utan bevis. Jago, som Booker pekar ut som ett av de mer uppenbara exemplen på en så kallad ”frestare” (”tempter”) är den som håller i trådarna i pjäsen. Frestaren beskrivs som en karaktär som saknar både positivt utvecklade maskulina egenskaper och de kvinnliga inre elementen. Detta innebär att han handlar som en mörk feminin karaktär istället för som en rival, vilket skulle vara den mörka maskulina karaktärens tillvägagångssätt. En frestare låtsas stå på hjältens sida men har egentligen en dold agenda för sin egen vinning.²⁶ Jago planterar ett frö i Othellos sinne om Desdemonas otrohet och göder det sedan med vaga påståenden men kan aldrig anklagas för att direkt ha uttalat sig om Desdemonas otrohet. Frestaren tjänar som en personifikation av hjältens mörka ego-själv och representerar därmed en projektion av den inre kraft som håller hjälten tillbaka, det som hindrar honom från att utvecklas till den helhet som är hans slutmål.

²⁶ Booker, s. 281.

På grund av hotet om en turkisk invasion av Cypern beger sig det venetianska sällskapet dit. När de anländer där ska Othello verka som guvernör men det blir snart uppenbart att de egentligen har anlänt i Jagos värld. Han styr samtliga karaktärer i den riktning han vill genom sina ”goda” råd. Detta tillvägagångssätt påminner om den manipulation som verkar i Världsstaten genom propaganda och övervakning samt om de fraser som de olika klasserna utsätts för under sin sömnläring i Huxleys civilisation. Människorna i de här världarna matas med en världsuppfattning som bestäms av en yttre kraft och som hindrar deras Själv att utvecklas till den helhet som bör eftersträvas. Man kan se samtidens världsuppfattningar skildras i dessa berättelser. Renässansens studier av människan hade sin kulmination i Shakespeares karaktärer, avskalade som de är från religiösa bestämmelser.²⁷ Deras handlande är inte ett led i en gudomlig plan utan ett personligt val baserat på deras egna, inre livserfarenheter. Harold Bloom menar att Shakespeare har mer gemensamt med betydligt senare författare, som Dostojevskij, än med sina samtida när det gäller just skildringen av det inre jaget och dess utveckling.²⁸ Hans bok har undertiteln *The Invention of the Human* och med det menar han just Shakespeares skildringar av personligheten och hur en människa förändras på grund av sig själv.²⁹ Jagos förmåga att se och förstå mänskliga sammanhang är närmast gudomliga, och därför kan man påstå att han verkligen styr händelserna på Cypern, men det är trots allt en mänsklig karaktär som besitter dessa förmågor. Han är den minst framgångsrika manliga karaktären i pjäsen rent yrkesmässigt, men han har en mörk feminin förmåga som de andra saknar. Shakespeare tog ett medvetet avsteg från Giambattista Giraldis förlaga³⁰ till dramat när han valde att ge Jago detta beräknande intellekt som gör honom till ett ont geni som knappast överträffats bland litteraturens skurkar.³¹

Detta att se mänskliga sammanhang återkommer i den ideologi som råder i Boyes och Huxleys dystopier, som man ändå måste se som dystra profetior för vad det samtida klimatet vittnar om. Här har man räknat ut vad man kan använda människan till och hur man når bästa resultat. Man borrar sig in i deras omedvetna och planterar ett frö med

²⁷ Ingemar Algulin & Bernt Olsson, *Litteraturens historia i världen*, Stockholm 2005, s. 185.

²⁸ Bloom, s. 1.

²⁹ Bloom, s. 2-4.

³⁰ Gustaf Fredén, ”Den europeiska litteraturen”, i *Litteraturens världshistoria: Renässansen*, sv.red. Sven Rinman, Nordstedts Förlag AB, 1991, s. 423.

³¹ Bloom, s. 436, 438.

löften om lycka och bästa möjliga tillvaro och sedan hjälper man fröet att växa sig så starkt att medsoldaten inte längre vet om någon annan sanning. Boyes och Huxleys romaner har även karaktärer som kan tala å statens vägnar. Den grymme polismästaren Karrek och kontrollanten Mustapha Mond vet, precis som Jago, vad de ska säga för att styra hjälten i den riktning som de, och det samhälle de företräder, föredrar.

2.1.2 En inre kamp

I samtliga berättelser ser vi hur en mörk yttre kraft manifesterar sig i antagonisternas inre och på så vis skapar en mörk karaktär.³² Vad vi möter hos huvudkaraktärerna är en väl utvecklad persona, en av Jungs mest kända arketyper för vår personlighet. Personan representerar vår sociala roll, som baseras på vår egen och andras uppfattning om vår personlighet och hur vi bör bete oss i vårt samhälle. Leo Kalls persona baseras på hur Staten förväntar sig att han ska agera. Han ska vilja tjäna Staten, men inte för egen vinning. Han sätter upp en framgångstrappa för sig själv och sitt arbete, som ska leda till förbättringar i Staten, för att på så vis kompensera det faktum att kemi intresserar honom mer än den för Staten betydligt viktigare militärtjänstgöringen. Tanken att han själv skulle vara en sådan splittrad medsoldat som han så tanklöst råkat hylla i sitt tal skrämmer honom. (K s. 6,7,27) Kall är helt enkelt livrädd för att kännas vid någon annan del av sin personlighet än personan. Hos Bernard Marx i *Brave New World* finner vi inte en rädsla för att vara annorlunda utan snarare en förvirring över att vara det. Ryktet säger att han skulle fått för mycket alkohol i sin blodersättning när han låg i surrogatflaskan (BNW s. 39) och att han därför är annorlunda från andra alfa. Ibland verkar han stolt över att inte vara som alla andra men han har ändå ganska lätt att ge vika för frestelsen av den barnsliga lycka som hans medmänniskor alltid befinner sig i. Detta blir särskilt tydligt när han för första gången skördar social framgång efter att han tagit med vilden John tillbaka till civilisationen. Misstaget som särskilt Kall, men även Bernard i sina svagare stunder, gör är att de identifierar sig med sin persona och på så vis försummar sina inre liv, det som finns under masken.³³ Även Jago använder sig av Othellos persona för att kunna styra händelseförloppet i den riktning han själv föredrar, den som ska leda till död och förstörelse. Othello som mörkhyad, äldre man har fångat

³² Booker, s. 205.

³³ Berseth Nilsen, s. 116.

Desdemonas intresse genom sagor om sitt eget hjältemod, men är det verkligen tillräckligt när äktenskapet trots allt ”strider mot naturen”? (O s. 67) Jago uppfattar direkt Othellos svaga punkt i sin hudfärg, och ifrågasätter varför Desdemona inte velat ”söka sig en make av samma ras, från samma trakt och bakgrund – vilket ju annars är naturens regel – det vittnar om, det luktar vämjeligt av lusta, omoral, perversitet”. (O s. 68) Genom att ge Othello en vit mans bild av hans äktenskap med en ung, vit kvinna och vad en vit man, hennes raskamrat, anser om en sådan kvinnas dygd, har Jago lyckats få Othello att ifrågasätta Desdemona och samtidigt påpekat hans utanförskap i det vita samhället. På så vis lyckas Jago även förringa den stolthet Othello känner för att ha lyckats arbeta sig till en accepterad roll i den vite mannens samhälle.

Dessa mörka hjältar är med andra ord fast i en värld där de omöjligt kan utvecklas till sina helheter eftersom de identifierar sig med en socialt bestämd mask. Deras ”ego”, bilden de har av sig själva och sitt omedvetna,³⁴ har fastnat på en medveten nivå med väldigt lite kontakt med det omedvetnas krafter. När de omedvetna lyckas ta sig fram till det medvetna, avfärdas de tankegångarna som obehagliga och ersätts med andra ”riktiga” kompensationstankar. Jung kallar detta för självuppgivelse, som i de här fallen innebär att det kollektiva vinner över individen eftersom uppgivelsen sker till förmån för ett kollektivt ideal. Som motvikt mot detta talar Jung om självförverkligande eller individuation. Denna process ställer nödvändigtvis inte individen mot kollektivet, utan tillåter individen att utvecklas till sin fulla helhet och på så vis nå en fullständigare mänsklig del av kollektivet. Individen blir en egen människa snarare än en människa i mängden, men som ändå inte uttrycker individualism.³⁵ Den tragiske hjälten kan dock inte inleda individuationsprocessen, som hjälteresan i sig är en arketyper för, eftersom han blockerar sitt omedvetna till förmån för sin sociala mask. Vad han febrilt försöker blockera är Självets krafter, den omedvetna ström som verkar för att leda hjälten mot självkänedom och helhet.³⁶ Booker menar att mörka, negativa karaktärer fokuserar på egot, är ego-centriska, medan ljusa, positiva karaktärers fokus ligger hos Självvet.³⁷ Målet med berättelsen får med andra ord en omvänd effekt i tragedins händelseförlopp eftersom hjälten istället för att söka sig till de ljusa karaktärerna i sin omgivning, de som

³⁴ Berseth Nilsen, s. 116.

³⁵ Carl Gustav Jung, *Jaget och det omedvetna*, Stockholm 1967, s. 69-70.

³⁶ Berseth Nilsen, s. 117.

³⁷ Booker, s. 306.

kan leda honom mot helhet och förståelse, förlitar sig på den mörka frestaren, en projicering av hans mörka ego, som domineras av personan istället för Självet. När hjälten stöter bort de ljusa karaktärerna kan han inte röra sig framåt. Han är fast i det mörka femininas inre grepp, i form av frestaren. Detta innebär att han inte kan se sanningen eller förstå sina känslor, samtidigt som det leder till försvagad maskulinitet på grund av en inre splittring. I och med den inre splittringen förlorar han de båda manliga egenskaperna styrka och greppet om ordning i världen. Leo Kalls resa är ett ypperligt exempel på detta då han på grund av vad han ser och hör av de kallocainpåverkade offertjänstarnas berättelser påminns om en sanning som man försökt manipulera bort inom honom ända sedan han föddes. När dessutom dessa tankegångar, denna bristande lojalitet, börjar smitta av sig på honom själv, vet han knappt vart han ska ta vägen längre. Tidigt börjar en inre kamp hos Kall, som leder in honom på en mörk bana av självförnekelse som inte verkar leda mot ett ljus slut.

2.2 Avundssjuka och misstänksamhet

Vad vi ser i dessa karaktärer är att de lider av någon form av inre brist som de inte själva kan eller vill identifiera. Booker talar om en viktig del av berättelsen där hjälten nås av en kallelse, men i tragedier passar det sig bättre att tala om en frestelse. Denna frestelse är något som talar till en specifik del av hjälten personlighet och som kommer att utvecklas till en besatthet.³⁸ I *Kallocaïn* är denna besatthet Kalls sökande efter sanningen om hans frus otrohet med hans kontrollchef Edo Rissen. Det räcker med att Linda frågar vem Leo tror kommer bli hans nya kontrollchef, för att hans misstänksamhet ska väckas. Linda och Rissen har tidigare arbetat tillsammans och Kall har sedan dess haft en känsla av att Rissen gjort visst intryck på Linda. (K s. 9) Misstänksamhet är det som driver Kall in på den egocentriska vägen och skärmar av honom från de personer som står honom närmast och den verklighet som han egentligen borde söka sig till. På liknande vis leder Othellos tillit till Jago honom in på denna linje av avundssjuka och misstänksamhet. I *Kallocaïn* spelar Staten den roll som Jago spelar i *Othello* även i det här avseendet eftersom det är Statens rekommendationer om tillitslösa förhållanden medsoldaterna emellan samt dess syn på äktenskapet som ett känslolöst fortplantningsprojekt som ligger till grund för Kalls dåliga förtroende i sitt

³⁸ Booker, s. 173-174.

eget äktenskap. Han ser ingen anledning varför Linda skulle stanna hos honom när barnen vuxit upp, då normen ju är att man skaffar nya partners och startar nya familjer. Även Othello, trots sin respektingivande status i samhället som välkänd krigare, lider av dålig tillit till Desdemona eftersom han inte kan erbjuda henne samma ”naturliga” äktenskap som hon skulle få med Cassio. Misstänksamheten och avundssjukan går hand i hand i de här två berättelserna. Hjältarna avundas sina rivaler de fördelar de har i jämförelse med dem själva. I Othellos fall handlar det om ungdom och rastillhörighet, medan det i Kalls fall rör sig om socialt försprång och ett inflytande som han själv inte har över sin egen hustru.

Avundssjukan i *Kallockain* vet egentligen inga gränser. Kall avundas sina medsoldater i stort sett allting. Under försöken på nr 135 uttrycker han en avundssjuka över den stolthet som denna offertjänstare känt när han anmälde sig till Frivilliga Offertjänsten. (s. 37) Det är som om han har missat något som alla andra medsoldater känner till och han kan inte känna sig hel förrän även han vet vad det är. På samma vis lider Bernard Marx av avundsjuka. Han känner sig också annorlunda, men är inte helt säker på om det fyller honom med stolthet eller frustration. Bernard är avundssjuk på de män som får gå ut med Lenina, men när han sedan själv får chansen låter han henne leda honom in i det somarus som alla andra njuter av, trots att det egentligen är emot hans egen vilja. (BNW s. 39,80) Han både avundas och avskyr den frigjorda alfa- och betalivstilen. Denna obeslutsamhet innebär att han, när vilden John och Helmholtz Watson finner gemensamma livsåskådningar hos varandra, avundas dem även detta vilket leder till att han vänder sig emot de få vänner han faktiskt har. (BNW s. 159)

Den oidentifierade bristen hos hjälten tar sig alltså uttryck i avundssjuka och misstänksamhet gentemot andra medmänniskor vilket leder till ett bortstötande av de ljusa karaktärerna. Detta beror på att hjälten projicerar sin egen inre brist på de ljusa karaktärerna. Eftersom den inre bristen är både oidentifierad och oönskad hos de manipulerade hjältarna blir de misstänksamma när de möter projektioner av denna sida hos de ljusa karaktärerna. Hjältarna blir besatta av att avslöja den hemlighet, som dessa mystiska, ljusa karaktärer uppenbarligen illvilligt undanhåller från dem. De misstar denna hemlighet som något ont gentemot dem själva när det egentligen är det enda som

kan leda dem in på den ljusa vägen. Detta är typiskt för den tragiske splittrade hjälten, som i värsta fall riskerar att till slut stöta bort sig själv.³⁹

2.3 Sanningsbärarna

Jung menar att det kollektiva omedvetna projiceras i form av arketyper och att dessa visar sig hos personer i människans omgivning, ofta i form av över- eller undervärderingar och missförstånd.⁴⁰ I de här berättelserna har huvudpersonerna som sagt svårt att kommunicera med sina inre, verkliga känslor på grund av den socialt bestämda roll, persona, de åtagit sig under influensen av en manipulativ yttre påverkan. Detta leder till felplacerad misstänksamhet och avundssjuka mot de ljusa karaktärerna som skulle kunna leda protagonisterna på rätt väg mot helhet då de egentligen är projektioner av hans inre ljusa sida. Eftersom hjälten, på grund av sin socialt bestämda persona, inte kan identifiera denna ljusa sida som just ljus, blir projektionerna av denna sida fiender istället för allierade. Hjälten vänder sig inåt på en ensam, negativ och destruktiv bana som enligt tragedins regler kommer att leda till död och förstörelse.

2.3.1 Motståndaren/förebilden

Leo Kalls stora motståndare är Edo Rissen, som inte bara framställs som ett omotiverat hot mot Kalls äktenskap utan också har vissa egenskaper som gör att Kall inte kan acceptera honom som en god medsoldat. Han har inte medsoldatens stolta hållning och han visar medkänsla med offertjänstarna som på grund av kallocainet utlämnar sina verkliga känslor inför sin uppgift i Världsstaten. Dessutom blir han utpekad av en ung man ur ökenstadssekten som en möjlig anhängare, eftersom han också kan ha *det*. (K s. 71) När Kall får, tack vare Statens företrädare Karrek, chansen att ange en medsoldat med försäkran om dennes undanröjande är tanken först att ange Rissen för att på så vis hålla honom borta från Linda. Efter att han använt kallocainet på Linda och fått reda på sanningen om henne och Rissen, väljer han dock ändå att ange sin oskyldiga rival. ”Min avsky låg mycket djupare än så”, menar Kall. (K s. 128) Avskyn ligger djupare än misstänksamhet och avundssjuka, eftersom avskyn egentligen är en fruktan för de egna inre tankar och känslor som Rissen står för, men som Kall fortfarande inte kan försona

³⁹ Booker, s. 192.

⁴⁰ Jung, 1965, s. 115-116.

sig med. Rissen är Kalls, med Bookers terminologi, ljusa alter-ego. Oftast gestaltas det ljusa alter-egot som en nära kamrat och allierad, likt Hamlets Horatio, men i Kalls manipulerade blindhet kan han inte skilja vänner från fiender. Istället avskyr han Rissen eftersom han besitter de egenskaper som Kall inte vill kännas vid. Att alter-egot skiljer sig på detta vis från hjälten är inte heller ovanligt, men i vanliga fall är hjälten och alter-egot ändå allierade och de kvaliteter som hjälten saknar kompenseras av alter-egot för att de på så vis ska kunna övervinna de mörka krafter de möter tillsammans.⁴¹ För sent inser Kall att Rissen egentligen är en representation av den helhet Kall själv söker. När han då försöker rädda Rissen slutar det med att Kall själv får ge honom den kalloccaininjektion som ska leda till Rissens dödsdom. (K s. 140-147)

Cassio representerar på samma vis som Rissen den sanning som hjälten inte kan tillåta sig själv att ta till sig. Handlingen i *Othello* kretsar än mer kring det triangeldrama som uppstår eftersom det inte, som i Boyes roman, existerar ett lika utpräglat samhällskritiskt perspektiv, utan snarare, vilket är typiskt för Shakespeare och renässansen, är koncentrerat kring människans utveckling och mänskliga relationer. Den sanning Othello söker kunde lätt finnas om han bara litade på rätt personer och Cassio är en av dem. Dessvärre befinner sig Othello i Jagos värld, där den senare inte enbart kontrollerar Othello utan även de andra karaktärerna och kan på så vis framställa falska bevis mot Cassios dygd. Vad som dessutom talar emot Cassio är ju att hjälten inser att Cassio har kvaliteter som han själv saknar när det gäller hans äktenskap till Desdemona. Ungdom, rätt ras och en ljus framtid är kvaliteter som den äldre Othello ser hos sin unge löjtnant och som, tack vare Jagos inflytande, gör Cassio till en motståndare snarare än den allierade vän som Cassio själv desperat försöker vara. Jago erbjuder sig, precis som Karrek, att hjälpa hjälten att göra sig av med det ljusa alter-egot, vilket belyser den polarisering mellan ljust och mörkt som råder i de båda berättelserna. Cassio skadas svårt medan Rissen döms till döden. Othellos och Kalls initiala villighet att låta sina ljusa alter-egon förgås tjänar som bevis för hur svårt de har att skilja sig från sin mörka sida och att de inte lyckas överkomma den i tid.

Bernard Marx skiljer sig från de två andra eftersom han faktiskt erkänner sin motvilja mot den manipulativa yttre kraft som påverkar honom och människorna i hans omgivning, men Bernard är, precis som Kall, för svag för grupptricket. När han tar med

⁴¹ Booker, s. 303.

sig vilden John tillbaka till civilisationen, ökar hans popularitet hos den tidigare avskydda, manipulerade massan. Vilket leder till en blindhet hos Bernard som plötsligt vänder sig emot de allierade ljusa alter-egona Helmholtz Watson och John. Det finns en feghet hos Bernard, som återkommer än starkare hos Leo Kall, då de innerst inne vet att de önskar något annat än det den manipulerande Staten eller civilisationen erbjuder, men hotet om angivelse respektive utvisning är för påfrestande. Bernard kan stolt sätta sig upp mot övermakten till viss del, men när det väl kommer till kritan och Islandsutvisning hotar, faller han hellre tillbaka i tyst frustration än står upp för vad han innerst inne tror på. Till skillnad från Rissen och Cassio blir Helmholtz och John dock aldrig utpräglade fiender utan snarare frustrerande tillrättavisare vilket innebär att deras roll som ljusa alter-egon faktiskt får spela ut sin rätt istället för att de offras för att hjälten ska komma till insikt.

2.3.2 Kvinnan

Målet med berättelser är att den icke fullständiga hjälten ska finna helhet och förståelse. För att detta ska kunna ske måste han ha en fullt utvecklad positiv maskulinitet men för att kunna uppnå denna positiva maskulinitet måste hjälten också vara i perfekt balans med sin inre femininitet. Den manliga styrkan måste genom den kvinnliga egenskapen av känsla komma åt sammankopplingen med andra utanför egot. Endast då kan hjälten se helhet i den yttre världen och därmed uppleva helhet i sig själv.⁴² Den här rollen i berättelsen ger Booker en annan av Jungs vanligaste arketyper, nämligen animan, som Jung själv beskriver som en feminin del av personligheten som mannen ofta väljer att tränga bort. Detta leder till att anspråk på feminina kvaliteter hopar sig i det omedvetna och till sist att mannen försöker välja en kvinna som återger en projektion av hans egen inre anima.⁴³ Animaarketyper kan alltså ses som en del av den kraft som Självvet råder över. Vidare menar Jung att den manliga personan, idealbilden av mannen, kompenseras av en inre kvinnlighet, men om det medvetna, precis som i dessa berättelser, inte kan nå det omedvetna kommer mannen heller inte åt sin inre anima vilket leder till att den

⁴² Booker, s. 262.

⁴³ Jung, 1967, s. 88.

projiceras utåt på mannens kvinnliga partner. Detta ger henne en överordnad position i förhållandet.⁴⁴

Linda Kall kan definitivt ses som en projektion av Leo Kalls undanträngda anima. Han hyser en näst intill gudalik vördnad för henne som en exceptionell medsoldat, samtidigt som han fruktar hennes perfektion i jämförelse med honom. Vilket i sin tur bidrar till misstänksamheten och avundssjukan gentemot Rissen, som till skillnad från Kall själv, lyckats ha någon inverkan på Linda över huvud taget. För Kall är Linda ett mysterium. Han känner själv en ”otillbörligt privat” kärlek till henne, (K s. 26) men hennes hårt drillade yttre fasad är ett alldeles för tjockt skal att borra sig igenom. Kalls brist, och det han helst inte vill acceptera hos sig själv, är med andra ord att han egentligen vill känna en djupare samhörighet i sitt äktenskap än den han känner till Staten. Den senare är den samhörighet som han i hela sitt liv har manipulerats till att föredra över allt annat. Detta att samhörigheten mellan stat och människa prioriteras över den mellan äkta makar återkommer i flera versioner i Boyes roman. Exempelvis består det andra experimentet med kallocaïn av att man försöker lura fram statsförrädare genom att en make berättar för sin fru om en statskupp som han planerar och de fruar som inte anger sina män blir då direkt kvalificerade till ett kallocaïnförsök. Endast en maka väljer att inte ange sin man, men till Kalls besvikelse ligger det inte mer bakom hennes statsförräderi än att hon helt enkelt varit så glad att hennes man vågat anförtro sig till henne. (K s. 51) Av samma anledning uppsöks Kall av en kvinna, vars man nu vill skilja sig från henne eftersom hon, som laglydig medsoldat anmält hans påhittade statsförräderi. Till Rissen återger Kall sedan sina egna tankar om mötet med denna kvinna och i enlighet med vad han, tack vare hans statligt utvecklade persona, bör tycka om situationen menar han att han ”tror att det är nödvändigt att börja från början och lära folk av med att se ”människan”, med citationstecken, i medsoldaten”. (K s. 58-61)

Enligt Booker är ett av de centrala elementen, men också ofta målet, i berättelsen hjältens förening med hjältinnan som representerar en direkt version av det eviga kvinnliga, animan. Den ljusa hjältinnan representerar på så vis det som hjälten behöver för att fullborda sin inre balans.⁴⁵ Kalls inre kamp når sin kulmen i en dröm om den, tidigare för honom så groteska ökenstaden, där han rör sig mållöst framåt innan han

⁴⁴ Jung, 1967, s. 95.

⁴⁵ Booker, s. 299.

tillslut hamnar i en kvinnas famn. Denna kvinna har ingen mindre än Lindas ögon. När han vaknar inser han att vad som än händer, vill han inte själv injiceras av sitt eget kallocaïn. Han förstår nu att han är just en sådan splittrad medsoldat som han råkat hylla i sitt tal och han är äntligen redo att ta itu med sitt omedvetna. Kalls första steg är att konfrontera Linda om hennes relation till Rissen, vilket hon nekar till. Lindas uttalade sanning räcker inte, utan leder enbart till att klyftan mellan de båda växer. Han menar också att Lindas ögon plötsligt förvandlats till allseende strålkastare, och han klarar inte av att ha dem riktade mot sig. En form av maktkamp utspelar sig mellan makarna, där Leo är evigt medveten om att Linda har större insikt än vad han själv har i vad som pågår. Han beslutar sig för att injicera henne med kallocaïn. På så vis ska han få fördel i maktkampen genom att veta hennes hemligheter, precis som hon, som i egenskap av ljus hjältninna besitter den kvinnliga förmågan att se helhet, verkar ana hans. (K s. 118-123) Den sanning som Linda presenterar under kallocaïnets inflytande talar om hur hon önskade att de båda kunnat vara mer som Rissen och känt sig trygga i sina egna mänskliga känslor. Nog älskar Linda Leo. Hon älskar honom mer än hon borde, för även hon har ju en medsoldats bestämda persona som inte har rum för sådana känslor. Lindas vittnesmål skildrar smärtan hon känner för att hon älskar sin livskamrat samt att även hon har fört samma inre kamp som Leo om skräcken för det inre själslivet. Kall inser att han inte kan förära sig det övertag han trodde att denna bekännelse skulle leda till, utan att han hos Linda nu har sett sina egna svagheter som i en spegelbild. (K s.125-128) Enligt Booker är det främst den ljusa kvinnliga karaktären som avslöjar den tragiska omvändningen av framgångssagan eftersom hjälten genom att stöta bort henne, stänger sig själv ute från den feminina sidan inom honom själv.⁴⁶ Vad som händer i *Kallocaïn* är vad Booker kallar ett ofullständigt uppklarande. Efter kallocaïninjektionen bildas ett helt nytt band mellan makarna Kall. Linda vänder sig än en gång, och dessutom frivilligt, till Leo för att ge honom sin syn på sin roll som moder i ett samhälle där hennes värde ligger i att avla fram nya män och det faktum att hon inte har någon rätt till sina egna barn. (K s.132-137) Detta är en riktning som Booker menar att vissa tragedier tar, där hjälten plötsligt börjar vända sig från sin egocentriska mörka bana tack vare inspirationen av "hans goda ängel" d.v.s. den ljusa kvinnofiguren, och omvandlas

⁴⁶ Booker, s. 259-260.

själv till en ljus karaktär. Dock menar han också att då detta inträffar för sent, räcker det inte för att rädda honom från det tragiska ödet.⁴⁷

I *Othello* undkommer hjälten inte den yttre frestelsen förrän det är för sent. Precis som Kall konfronterar Othello sin hustru om hennes otrohet som hon i det yttersta förnekar. När Desdemona får höra att den oskyldige Cassio dödats av Jago och dessutom inte kan styrka hennes vittnesmål börjar hon gråta. Othello tar tårarna som bevis för deras affär och stryker henne. Först då träder ett nytt kvinnligt vittne fram. Emilia, som tog den näsduk som Othello pressat Desdemona på och som Jago planterat hos Cassio, är den som avslöjar Jago, hennes egen make. Varefter Othello begår självmord för att förenas med sin älskade Desdemona som ända in i döden är honom trogen och aldrig lägger skulden på honom. I *Othello* finns inget lämpligt sanningsserum som kan avslöja sanningen utan man måste istället förlita sig på tillit till sina medmänniskor. När Othello äntligen når insikt om vem som kunde gett honom helhet och inre balans är det för sent. Han öppnar upp sitt medvetande för sin inre anima och bemästrar de kvinnliga egenskaperna som är känsla och intuition, vilket innebär att han nu kan se samband och helhet. Hans maskulina egenskaper, styrka och känsla för ordning, blir återigen positiva eftersom Jagos påverkan inte längre förvirrar hans omdöme, men insikten har kostat honom Desdemona.

I *Brave New World* ser kvinnorollerna annorlunda ut. Lenina, den kvinna som både Bernard och John intresserar sig för, delar inte till samma grad Linda Kalls insikt om modersrollen och vikten av att älska och älskas. Eftersom tanken på moderskap och långvariga förhållanden ersatts av provrörsbefruktning och surrogatflaskor samt promiskuösa tillfälliga träffar i Huxleys civilisation, blir det svårare även för de kvinnliga rollerna att vara trogna de feminina egenskaperna. Booker kallar dessa karaktärer för mörka hjältinnor.⁴⁸ Hjälten måste då snarare överkomma dessa kvinnor för att få kontakt med sin egen inre anima och på så vis nå helhet. Bernard visar tydliga tecken på att han är alldeles för svag för att ta ett sådant steg på egen hand. Under Leninas inflytande tenderar han att ta somatabletter och när hans popularitet stiger i och med Johns attraktionskraft, får han plötsligt chansen att träffa många nya kvinnor. Trots detta visar han ändå på en insikt om att det här sättet att leva egentligen inte är det han

⁴⁷ Booker, s. 184, 186.

⁴⁸ Booker, s. 257.

själv föredrar. Han är fascinerad av Johns förhållande till sin mor, Linda, och är övertygad om att familjegemenskapen är den verkliga lyckan. Enbart denna insikt leder till hans utvisande tillsammans med Helmholtz, eftersom civilisationen hellre gör sig av med de som tvekar ens det minsta. Även hos Lenina finns vissa tendenser till dessa insikter, främst då hon innerst inne verkar föredra monogami. Hon blir besatt av John och vill vara med enbart honom. (BNW s. 34, 164-165) Hennes, för John, olämpliga närmande är en av de faktorer som får honom att vilja lämna civilisationen, som han från början varit så fascinerad av. Den andra faktorn är det tillstånd hans mor befinner sig i när hon går bort, i ett sommarhus och helt okontaktbar. Enligt Booker kan den ljusa modern ibland framstå som mörk för att sedan omvändas i sista stund för att på så vis leda hjälten i rätt riktning.⁴⁹ Det är vad som händer här. Efter moderns död försöker John starta ett uppror och får hjälp av Helmholtz och en motvillig Bernard. Som straff flyttas John ut till en fyr på landet, utanför civilisationen. Han är evigt hemsökt av minnet av Lenina, och blir något av en turistattraktion för civilisationens medlemmar. I ett vansinnesrus inleder han en orgie-liknande scen med turisterna som slutar med att han förlorar sina egna riktlinjer för hur han vill leva och dras in i civilisationens mörker. När han vaknar morgonen efter, frisk och sig själv igen, väljer han att begå självmord. Han inser att han, och de värderingar han representerar, inte längre har någon plats i civilisationen. Samtidigt står det också klart för honom att så länge han lever i anslutning till den, kan han heller inte undkomma den. (BNW s. 228-229)

3 Slutdiskussion och resultat

Manipulationen i de här berättelserna blir den mörka kraft som hjälten måste övervinna för att finna helhet i sig själv. Det viktiga är inte en uppgörelse med ett yttre monster utan en inre uppgörelse med de mörka influenser som manipulationen har på hjälten. Personan, som egentligen ska vara en blandning av hur hjälten uppfattar sig själv och hur samhället utanför uppfattar honom, blir påverkad av alla yttre borden och måsten vilket innebär att egot förlorar kontakten med det omedvetna till förmån för den yttre mörka kraften. Den splittrade hjälten för en inre kamp mellan Självvet och egot, vilket leder honom in på en omvänd resa med ett felaktigt mål. För Leo Kall och Othello blir det felaktiga målet att avslöja den mörka sanningen om sina otrogna makar, som i

⁴⁹ Booker, s. 302.

slutändan visar sig bära på den verkliga, ljusa sanningen som de själva inte vill se eftersom de lever i sitt personadominerade ego snarare än i Självet. De ljusa karaktärerna blir mörka motståndare medan de manipulativa mörka karaktärerna blir hjältens närmaste man, rådgivare och förebild.

Den insikt som man väntar på att Leo Kall ska komma till är det faktum att han inte är lycklig i sin nuvarande situation. Att oavsett vad Staten än säger till honom om medsoldatens tillvaro, finns det ett bättre alternativ. Staten framställer det ideala äktenskapet som en del av en fortplantningsprocess snarare än en kärleksfull förbindelse mellan två människor. Syftet med äktenskap är, precis som med allt annat, att man ska uträtta en tjänst åt Staten genom att producera fler medsoldater som kan skydda Statens framtid. Vad Leo måste inse är att han, som människa, har rätt att känna känslor och att älska samt att ensamheten i misstänksamheten inte är att föredra över relationer byggda på kärlek. Han har rätt till sin egen och sin familjs lycka, men denna djupare samhörighet är något som Statens manipulation hindrar honom från att finna. Othello möter samma problematik när han inte kan tillåta sig själv att lita på någon som faktiskt älskar honom och istället placerar sin tillit hos Jago, frestaren. Denne är enklare att lita på eftersom det inte handlar om att förlita sig *känslomässigt* på en annan människa, vilket leder till de här två hjältarnas felplacerade misstänksamhet mot det ljusa alteregot och hjältinnan. Frågan som frestaren ställer talar till det bristande självförtroendet hos hjälten. Förtjänar jag att älskas och kan jag lita på mina medmänniskor? Också i *Brave New World* utmanas den manipulerade, robotliknande människans tillvaron av verkliga, djupare mänskliga känslor. Här finns dock inte ett framträdande triangeldrama, som belyser hjältens omvändande av de ljusa projektionerna från hans inre till mörka motståndare, utan snarare en tvekan om vilken väg man egentligen vågar gå. Huxleys hjältar är mer medvetna om den manipulation de utsätts för. Deras kamp handlar snarare om huruvida de vill göra något åt sin situation, medan Kalls och Othellos första steg är att inse att de lever under någon annans inflytande. Samtliga berättelser skildrar dock hur mycket enklare det är att lyssna på den röst som talar om att helt enkelt följa strömmen än att ta steget mot en såväl inre helhet inom sig själv som en yttre med sina medmänniskor.

En intressant bild som återkommer i dessa berättelser är att när sanningen uppdragas för hjälten ligger kvinnan alltid på sängen som ett offer för deras sökande. Kall injicerar

Linda med kallocaïn när hon sover i deras gemensamma säng, precis som Othellos sanning uppdagas medan Desdemona dör i sängen bäddad med deras bröllopslakan. Denna bild förstärker vikten av äktenskapet som symbol för de djupare banden mellan människor. Äktenskapets och även föräldraskapets känslomässiga band ses som de band som inte borde kunna brytas av en yttre påverkan, men som i de här fallen faktiskt klipps till förmån för just denna. På liknande vis avskärmas John från de kvinnor som han älskar på grund av den yttre manipulationen. Lenina och John har ”ociviliserade” känslor för varandra precis som modern Linda ibland släpper fram sina moderskänslor trots att det går emot hennes civiliserade natur. Eftersom John är ociviliserad krockar hans världsåskådning med Leninas vilket innebär att han inte kan tillåta sig att ha samlag med henne. Han vill ha ett traditionellt äktenskap, ett koncept som Lenina är för manipulerad för att helt kunna förstå. Eftersom John inser att han inte hör hemma i civilisationen som en följd av det nekade samlaget med Lenina och moderns bortgång i sjukhussängen, finns även offersymboliken i denna berättelse. Kvinnan bär på sanningen men hon måste också offras för att den ska uppdagas för hjälten. Han behöver hennes offer för att låta sin inre anima ta sig fram till medvetandet. Linda Kall dör inte av kallocaïnet. Dock försvinner hon ur berättelsen, när hon och Leo äntligen övervunnit maktkampen och funnit den helhet som han hela tiden ovetandes sökt, som om hon därmed fullgjort sin uppgift.

Cirka 450 år skiljer de två mellankrigstidsdystopierna från Shakespeares tragedi, men ändå delar berättelserna både teman, händelseförlopp, och faktiskt rent av direkta detaljer, även om de modifieras för att passa in i sin samtid. Den mänskliga Jago med sitt gudalika allvetande ersätts av den kontrollerande Staten, som genom diverse medel faktiskt kan veta allt om varje medsoldat. Detta är en återspeglning av de teknologiska och politiska tendenser som Boye ser i sin samtid, precis som den fabriksproducerade, känslolösa, masskonsumerande civilisationens människor är en iakttagelse av Huxleys samtidsmänniskor. Samtidens samhälle och beteende påverkar berättelsernas utformning men Booker menar att man dessutom under de senaste 200 åren kan se ett skifte i berättarnas inställning till berättandet. Sakta men säkert börjar man vända sig emot de grundläggande värderingarna i det mänskliga psyket, som hjältemyten representerar, nämligen att man ska nå perfekt balans, eller mognad som människa, genom att överkomma hotet om självdestruktiv egocentricitet. Egot börjar ta över hos

berättaren själv som försöker bryta med berättelsernas grundläggande arketytiska syften som egentligen är omöjliga att ignorera. Industrialiseringen och politiska krig såsom franska inbördeskriget är tydliga tecken på att människan börjar tänka utanför sina naturliga grundförutsättningar vilket leder till att man även förlorar kontakten med det naturliga inom sig själv. Det medvetna, i form av kunskap och framåtsträvan, får en mer betydande roll i den mänskliga tillvaron, än de naturliga omedvetna processer som dock fortfarande påverkar människan inifrån. Traditioner och riter som en gång fyllt en arketytisk funktion i människans liv, förlorar plötsligt sin mening i den moderna människans livscykel. Följden för den moderna berättaren blir att hen börjar projicera den inre symbolismen på den yttre världen utan att vara i psykologisk harmoni med arketypernas grundläggande syfte och detta kommer att förändra förutsättningarna för många berättelser skrivna de senaste 200 åren.⁵⁰

Booker menar att denna förändring av berättandet blir synlig i tragedins händelseförlopp när det som tidigare varit en objektiv framställning av hur hjälten viker sig för sin ego-centriska sida, nu tar formen av ett utdömt hjälteoffer i det ondas grepp.⁵¹ I *Kallocain* och *Brave New World* blir detta tydligt eftersom det rör sig om en manipulation från barndom respektive befruktning. Statens och civilisationens människor kan inte vara annat än fast i manipulationens grepp eftersom de inte vet om någon annan verklighet. De måste finna en inre kraft som de aldrig varit i kontakt med för att kunna nå insikt om någonting utanför manipulationen. När då vilden John anländer till civilisationen från reservatet, med förväntningar om en fantastiskt vacker och kliniskt ren värld, men istället möter de känslolösa, somaberoende människor som faktiskt lever där, blir besvikelsen stor. Han känner ju till den äldre världens känslomässiga, djupare mänskliga band, och den närmare kontakt till den mänskliga naturen som man tidigare haft. Tyvärr är han fast mitt emellan två världar, utan att helt kunna försonas med någon av dem. Rädslan för att bli som civilisationens robotliknande, känslolösa människor, driver honom till slut till självmord. Huxleys varning om mellankrigstidens teknikdyrkan blir här väldigt tydlig. Kalls och Bernards öde efter att de lyckats komma till insikt, är istället att de nästan direkt försvinner från Staten och civilisationen. Booker

⁵⁰ Booker, s. 347, 348, 364, 365, 367.

⁵¹ Booker, s. 399.

kallar detta en mindre mörk omvandling av tragedins händelseförlopp⁵², där världen inte blir ljusare när hjälten kommer till insikt, men där han ändå tillåts komma till det stadiet. Framtida berättelser med liknande teman, som exempelvis George Orwells *1984*⁵³, visar på ännu mörkare omvandlingar, där hjälten kommer till insikt, men sedan torteras tillbaka i Storebrors tjänst. Detta är ytterligare ett bevis på att grundberättelser återkommer, och kommer fortsättningsvis att göra så, i olika skepnader beroende på vad författaren vill säga om samtiden.

I dessa tre berättelsers utveckling över tiden blir det med andra ord även tydligt att den nya världens tragedier inte har något intresse av att återge en värld i ny balans.⁵⁴ I *Othello*, till skillnad från de två senare berättelserna, ger Shakespeare oss en inblick i hur världen efter tragedin ser ut, där Jago arresteras och Cassio blir general. Livet fortsätter trots Othellos och Desdemonas tragiska slut, men skillnaden är att Jagos mörka hot mot sina medmänniskor försvinner samtidigt som hjälten når sin försenade insikt. Huxley ger oss ingen anledning att tro att världen förbättras efter Johns självmord eller Bernards och Helmholtzs utvisande. Boyes roman har ett liknande slut där Kall förs bort av en annan Världsstat. Skillnaden är att Boye ger Kall chansen att uttrycka ett hopp om att världen ska kunna komma till den insikt som han precis nått med hjälp av Linda. Han berättar hur han valde att ge den nya Staten kallocainet, med förhoppningen att det på något vis skulle nå till en ny Linda och att hennes sanning om de älskande människorna och den djupare samhörigheten dem emellan ska komma fram igen. Enligt Barbro Gustavsson Rosenqvist ser vi här hur Boye trots allt försöker försvara människan och dess möjligheter att framgångsrikt finna samhörighet. Boye motsätter sig Freuds destruktiva bild av människans psyke och menar att ”i vårt psyke är de goda krafterna förhärskande”.⁵⁵ I *Brave New World* pekar Huxley på Freud som en inspirationskälla till civilisationen, men han lämnar inte som Boye något utrymme för förhoppningar om en ljusare framtid. Här kan man se hur manipulationstemat över tid utvecklats till ett hinder för monomytens sista steg, återvändandet. Campbell menar att

⁵² Booker, s. 368.

⁵³ George Orwell, (1949) *1984*, Stockholm, Bokförlaget Atlantis AB, 4. uppl., 2010.

⁵⁴ Booker, s. 409.

⁵⁵ Gustafsson Rosenqvist, s. 239.

mytens kretslopp inte fullbordas förrän hjälten återvänt med sin gåva,⁵⁶ i de här fallen insikten om människans naturliga behov av en djupare mänsklig samhörighet.

Flera element återkommer alltså i dessa berättelser och man kan tala om en grundberättelse som försöker förmedla ett liknande budskap. Den tid som gått mellan renässansen och 1940-talet innebär att dessa element inte tar samma form utan förändras i enlighet med författarens samtid. Exakt vad det är som gör att ett specifikt tema återkommer är svårt att säga, men det rör sig om en vilja att förklara mänskligt beteende i en viss tid. Det finns ett behov av att påpeka något om samtidens människor och hur man ser en ny riktning i beteende och tänkande formas hos dem och utvecklas i takt med samtidens idéer och tillvaro. Shakespeares karaktärer visar hur människan kan stå på egna ben utan ett öde bestämt av en gud. Renässansens intresse för människan blir här väldigt tydlig, särskilt med tanke på den gudalika roll Jago spelar trots att han bara besitter mänsklig list och intelligens. I *Brave New World* och *Kallocain* har Jago ersatts av en än starkare yttre påverkan i form av en totalitär stat. Man kan tala om en rörelse från religionens trygga världsbild som går via en förnyad tro på människans egen kapacitet till vad som händer när den kapaciteten vuxit till en makt stark nog att styra en hel värld och inte bara en grupp människor på Cypern. Är det inte det religion egentligen är? En kraft som kan förena människor kring en idé? Frågan är då om politik och teknologi, som är kunskaper vi förskaffar oss och förvarar i vårt medvetna, är att föredra över de mytologiska berättelser om vår mänskliga tillvaro som vi möter i våra religioner? Berättelser om de naturliga processerna hos människan som inte kan förklaras, utan får en förklaring tack vare en gemensam idé, religionen. Detta är en tanke som inte kan utvecklas vidare här men som är värd att fundera över.

4 Sammanfattning

Manipulationstemat, som till en början kan förefalla som främst en yttre påverkan, visar sig egentligen främst i en inre kamp. Hjälten förpassas till en omvänd resa mot en mörkare tillvaro snarare än mot ljuset och den insikt som han egentligen bör söka sig till. Han stöter bort de ljusa karaktärerna och söker sig till den mörka frestaren, under vars inverkan hjälten istället ser de goda karaktärerna som motståndare. I *Kallocain* och *Othello* blir detta tydligt i det triangeldrama som uppstår mellan hjälten, det ljusa alter-

⁵⁶ Campbell, s. 185.

egot och den ljusa hjältinnan. Av rädsla för de ljusa karaktärernas insikt väljer hjälten att vända sig emot dessa karaktärer med misstänksamhet och avundssjuka. Denna rädsla är egentligen riktad mot sina egna, inre, ljusa tankegångar men eftersom hjälten medvetande är koncentrerat kring personan får det medvetna inte kontakt med det omedvetna och den sanning som ruvar där. Genom hjältinnans offer når hjälten till slut den insikt som han med frestarens hjälp försökt undvika. Denna insikt rör sig i samtliga berättelser om en djupare gemenskap med och tillit till sina medmänniskor. Dessvärre inträffar den för sent för att hjälten ska kunna fullfölja kretsloppet i Campbells monomyt och återvända till sina medmänniskor med denna sanning. Därför slutar berättelserna i död och förstörelse likt det tragiska händelseförlopp som Booker beskriver. Boye har ändå försökt ge sin berättelse ett ljus i mörkret i och med Kalls förhoppning om att hans kallocaïn ska ge andra människor insikt, även om han själv är fången i en främmande stat och Linda är borta. Detta är ett tecken på Boyes slutgiltiga tro på människans förmåga att se verkliga sammanhang och kämpa för de ljusa krafterna.

Det finns en social kritik i de två yngre framtidsdystopierna som talar om en riktning som dels författarens samtidspolitik och den teknologiska utvecklingen, men också detta samhälles invånares moral och beteende, pekar på. Boyes roman ses som en kritik av hur Nazitysklands och Sovjets utveckling kan forma framtidens samhällen, men också hur de formar framtidens människor. Världsstatens medsoldater är manipulerade att inte lita på någon, inte ens sin närmaste familj, eftersom vem som helst kan vara en statsförrädare. Äktenskapet handlar inte längre om djupa känslor mellan två personer som älskar varandra utan om att finna en maka och producera nya medsoldater. I Huxleys roman har man raderat äktenskapet och familjen helt och hållet. Här ligger kritiken främst i hur Huxleys samtidsmänniskor förändrats under industrialiseringens snabbt växande välde. Konsumtion och promiskuösitet tas till nya nivåer där äktenskapliga värderingar och familjeband helt försvunnit till förmån för fabriksproducerade, robotliknande människor som missbrukar lyckodrogen soma. Även Shakespeare visar att han har tillfört sin samtids intressen och idéer till ett grundläggande händelseförlopp. Renässansens intresse för människan och dess utveckling blir tydlig i Shakespeares karaktärer som inte har ett gudsbestämt öde utan är människor kapabla att kontrollera sina egna handlingar. Jago verkar ha ett gudalikt

allvetande, men besitter egentligen enbart ett välutvecklat beräknande intellekt och förståelse för mänskligt beteende.

Booker menar att de senaste 200 årens utveckling i samhället, politiken och människans tillvaro har medfört en förändring i hur författare uppfattar sin egen roll som berättare. De lever redan i ett samhälle som prioriterar medvetet stoff före det omedvetnas naturliga sammanhang. Detta har inverkan på deras berättande och för det tragiska händelseförloppet innebär det att hjältens resa inte längre är en objektiv skildring av hur människan dras till den mörka kraften, utan snarare hur han redan är ett offer, fast i dess mörka grepp. Huxley och Boye är påverkade av de förändrade psykologiska förutsättningarna som Booker beskriver. Därför får deras berättelser dessutom en mörkare ton än Shakespeares tragedi och undviker Campbells sista steg i monomyten. I *Othello* förflyttas handlingen till Cypern och därmed också in i de omständigheter, den värld, som Jago har kontroll över. I *Kallocain* och *Brave New World* befinner sig karaktärerna redan i den världen, och den världen är något som existerar långt före dem och kommer även att oförändrad, överleva deras betydelselösa existens.

5 Litteraturlista

- Algulin, Ingemar & Olsson, Bernt, *Litteraturens historia i världen*, Stockholm, Norstedts Akademiska Förlag, 4. uppl., 2005
- Almqvist, Kurt (red), *Jung, och Litteraturen*, Stockholm, Natur och Kultur, 1998
- Berseth Nilsen, Kaj, *Att möta texten: Litteraturteori och textanalys ur fyra perspektiv*, (1994), Lund, Studentlitteratur, 1998
- Bloom, Harold, *Shakespeare: The Invention of the Human*, London, Fourth Estate, 1999
- Booker, Christopher, *The Seven Basic Plots: Why we tell stories*, Continuum Books, 2004
- Boye, Karin, *Kallocain*, (1940), Albert Bonnier Förlag, Avesta, 2012
- Campbell, Joseph, *Hjälten med tusen ansikten*, (1949), Stockholm, Bokförlaget Arkad, 2011
- Gustafsson Rosenqvist, Barbro, *Att skapa en ny värld: Samhällssyn, kvinnosyn och djuppsykologi hos Karin Boye*, Stockholm, Carlsson bokförlag, 1999
- Huxley, Aldous, *Brave New World*, (1932), London, Vintage, 2007
- Jung, Carl Gustav, *Det omedvetna*, Stockholm, Wahlström och Widstrand, 1965
- Jung, Carl Gustav, *Jaget och det omedvetna*, Stockholm, Wahlström och Widstrand 1967
- Jung, Carl Gustav, *Litteratur, myter och symboler*, Stockholm, Natur och Kultur, Valda texter av C.G. Jung, band 9, 2003
- Orwell, George, (1949), (sv. övers. 1983) *1984*, Stockholm, Bokförlaget Atlantis AB, 4. uppl., 2010.
- Rinman, Sven (sv.red.), (1973), *Litteraturens historia i världen: Renässansen*, Nordstedts Förlag AB, 4.uppl., band 3, 1991
- Shakespeare, William, *Othello*, övers. Mats & Lars Huldén (1987), Stockholm, Ordfront förlag, 2003